

อีตสิบสอง-คลองสิบสี่

อีสานมีการนับถือประเพณีอย่างเคร่งครัดมาแต่ครั้งโบราณ และเป็นประเพณีของท้องถิ่นสืบมาหลายร้อยปี เรื่องอีตสิบสอง-คลองสิบสี่ เป็นเรื่องทางศาสนา จึงน่าจะนับถือกันมาตั้งแต่ครั้งวัฒนธรรมอินเดียเข้าสู่บริเวณนี้แล้ว เรียกสั้นๆว่า อีต-คลอง หรือถ้าจะเรียกให้เป็นแบบชาวบ้านทั่วๆว่า " เปิงบ้านเปิงเมือง" เรื่องอีตสิบสอง-คลองสิบสี่นี้ มีผู้สูงอายุหลายท่านกล่าวไว้คล้ายๆกัน จะต่างบ้างก็เพียงเล็กน้อย ทั้งนี้เพราะครั้งโบราณค่าน้ำหนึ่งส้อยยังไม่เจริญ อาศัยการบอกเล่าจกกันมาเป็นส่วนใหญ่ ที่เขียนไว้นั้นเป็นส่วนน้อย

อีตสิบสอง

"อีต" คงเป็นคำย่อของ "จารีต" เพราะอีสานใช้ "ฮ" แทน "ร" อีตสิบสองก็คือ จารีตที่ปฏิบัติกันในแต่ละเดือน ตรงกับทางภาคกลางว่าประเพณี 12 เดือนนั่นเอง ในสมัยโบราณเขาถือเอาเดือนอ้ายเป็นการเริ่มต้นปีใหม่

(เดือนเจียงก็เรียก) แล้ววนไปจนถึงเดือน

12

เป็นเดือนสุดท้าย ในแต่ละเดือนมีประเพณีประจำเดือน ประเพณีเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นเรื่องพุทธศาสนา แต่ถ้าเป็นเรื่องอื่นก็พยายามดึงเข้าพุทธ เพื่อให้ได้โอกาสทำบุญด้วย คือ

เดือนอ้าย เป็นระยะอากาศหนาวชาวบ้านจะจัดสถานที่แล้วนิมนต์พระสงฆ์เข้ากรรม การเข้ากรรมของพระนั้นคือการเข้าอยู่ประพฤติวัตรโดยเคร่งครัดชั่วระยะหนึ่งในป่าหรือป่าช้า การอยู่กรรมเรียกตามบาลีว่า"ปริวาส" เพื่อชำระจิตใจให้มัวหมองปลดเปลื้องอาบัติ สังฆาติเสส ซึ่งเป็นอาบัติหนักเป็นที่ 2 รองจากปาราชิก ฝ่ายชาวบ้านก็ได้ทำบุญในโอกาสนั้นด้วย

"ถึงเมื่อเดือนเจียงเข้ากลายมาแถมถ่าย ผูกหมี่สังฆเจ้าเตรียมเข้าอยู่กรรม"

เดือนยี่ ทำบุญคูณลาน คือเก็บเกี่ยวแล้ว ขนข้าวขึ้นสู่ลาน นวดข้าวแล้วทำข้าวเปลือกให้เป็นกองสูงเหมือนจอมปลวก เรียกว่า "กุ่มข้าว" เหมือนก่อเจดีย์ทรายนั่นเอง แล้วทำพิธีบวงสรวงเจ้าแม่โสภ นิมนต์มาสวดมนต์ทำบุญลาน บางคนที่เทศน์เรื่องนางโสภพลอง บางคนก็มีพิธีสู่ขวัญข้าวก่อนจึงจะขนข้าวขึ้นสู่ยั้งเสร็จแล้วก็ทำพิธีเลี้ยงเจ้าที่หรือตาแฮก และเก็บพื้นไว้เพื่อหุงต้มอาหารต่อไป

"พอเมื่อเดือนยี่ได้ล้าลงมาถึง ให้พากันหาฟืนสู่คนโฮมไว้"

เดือนสาม ทำบุญข้าวจี วันเพ็ญเดือน 3 เป็นวันมาฆบูชา รุ่งขึ้นวันแรม 1 ค่ำก็ถวายข้าวจี เรียกว่าวันทำบุญเนื่องในวันมาฆบูชานั่นเอง ข้าวจีคือเอาข้าวเหนียวปั้นเป็นก้อนเอาไม้เสียบย่างไฟเหมือนไถย่าง เมื่อข้าวสุกเกรียมแล้วก็เอาไข่ซึ่งตีไว้แล้วทาแล้วย่างข้าวอีกกลายเป็นไข่ เคลือบข้าวเหนียวเสร็จแล้วถอดไม้ออกแล้วเอาน้ำอ้อยหรือน้ำตาลที่เป็นก้อนยัดใส่แทนกลายเป็น ข้าวเหนียวยัดใส่ แล้วถวายพระเณรฉันตอนเช้า ส่วนมากชาวบ้านจะรับทำแต่เช้ามีดพอสว่างก็ลงศาลาการเปรียญ (ชาวบ้านเรียกหัวแจก) นิมนต์พระเณรสวดแล้วฉัน

เป็นทั้งงานบุญและงานรื่นเริงประจำแต่ละหมู่บ้าน เพราะได้ทำข้าวจีไปถวายพระหลังจากพระฉันแล้วก็เลี้ยงกันเองสนุกสนาน มีคำพังเพยอีสานว่า

"เดือนสามค้อยเจ้าหัวคอยปั้นข้าจี ข้าจีปั้นน้ำอ้อยจวนน้อยเช็ดน้ำตาล"

เดือนนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ถือกันตั้งแต่โบราณมาว่าเป็นเดือนสู่ขวัญข้าว คือมีการถวายข้าวเปลือกพระและนิมนต์ทำบุญบ้าน สวดมนต์เสร็จพิธีสงฆ์แล้วก็สู่ขวัญข้าวตามธรรมเนียมพราหมณ์ บางบ้านก็ทำเล็กน้อยพอเป็นพิธี คือเอาข้าวไปถวายสงฆ์แล้วทำพิธีตุมปากเล่าเล็กน้อยเป็นการบูชาคุณของข้าวในเล่าหรือยัง

"ถึงเมื่อเดือนสามได้จงพากันทำข้าจี ไปถวายสงฆ์เจ้าเอาแท้มบุญ"

เดือนสี่ ทำบุญมหาชาติ ทุกวัดต้องถึงเดือน 4 ก็จะมีการเทศน์มหาชาติ ชาวอีสานนิยมเรียกว่า "บุญเวส" (พระเวสสันดร) มีคำพังเพยว่า

"เดือนสามค้อยเจ้าหัวคอยปั้นข้าจี เดือนสี่ค้อยจวนน้อยเทศน์มะที่ (มัทรี)"

แต่การกำหนดเวลาที่ไม่ถือเด็ดขาด อาจจะเป็นปลายเดือนสาม หรือต้นเดือนห้าก็ได้ การเทศน์มหาชาติของอีสานผิดจากภาคกลางหลายอย่างเช่น การนิมนต์เขาจะนิมนต์พระวัดต่างๆ 10-20 วัดมาเทศน์ โดยแบ่งคัมภีร์ออกได้ถึง 30-40 กัณฑ์ เทศน์ตั้งแต่เช้ามืดและให้จบในวันเดียว

พระในวัดถ้ามีมากก็จะเทศน์รูปละกัณฑ์สองกัณฑ์ ถ้าพระน้อยอาจจะเทศน์ถึง

5

กัณฑ์ การแบ่งซอยให้เทศน์หลายๆ กัณฑ์ก็เพื่อให้ครบกับจำนวนหลังคาบ้าน ถ้าหมู่บ้านนี้มี

80

หลังคาเรือน ก็อาจจะแบ่งเป็น

80

กัณฑ์ โดยรวมเอาเทศน์คาถาพันมาลัยหมื่น มาลัยแสน ฉลองมหาชาติด้วยเพื่อให้ครบจำนวนโยมผู้เป็นเจ้าของกัณฑ์

แต่บางบ้านอาจจะขอรวมกับบ้านอื่นเป็นกัณฑ์เดียวกันก็ได้ และเวลาพระเทศน์ก็จะมีกัณฑ์หลอนมาถวายพิเศษอีกด้วย

คือหมู่บ้านใกล้เคียงจะรวบรวมกัณฑ์หลอนคล้ายผ้าป่าสมัยนี้ แท้เป็นขบวนกันมา มีปี มีกลองก็บรรเลงกันมา ใครจะรำจะฟ้อนก็เชิญ แห่รอบศาลาการเปรียญ

3

รอบ แล้วก็นำไปถวายพระรูปที่กำลังเทศน์อยู่ขณะนั้นเลย เรียกว่ากัณฑ์หลอนเพราะมาไม่บอก มาโดนใครก็ถวายรูปนั้นไปเลย

เรื่องกัณฑ์หลอนนับเป็นประเพณีผูกไมตรีระหว่างหมู่บ้านได้ดี เพราะเรามีเทศน์เขาก็เอากัณฑ์หลอนมาร่วม

เขามีเราก็เอาไปร่วมเป็นการสนองมิตรจิตมิตรใจซึ่งกันและกันได้ทั้งบุญได้ ทั้งมิตรภาพ ได้ทั้งความสนุกสนาน รำเซิ้ง แม้แต่ในหมู่บ้านนั้นเองก็มีกลุ่มหนุ่มสาว

กลุ่มบ้านเหนือ กลุ่มคนแก่ กลุ่มขี่เหล่า หรือกลุ่มอะไรก็ได้ ร่วมกันทำกัณฑ์หลอนขึ้น แห่ออกไปวัดเป็นการสนุกสนาน ใครใคร่ทำอะไร

มีเงินทองข้าวของจะบริจาคตลอดวัน จึงเห็นบุญมหาชาติของอีสาน เป็นงานที่ยิ่งใหญ่ประจำปี และถือกันว่าต้องทำทุกปีด้วย

อนึ่งก่อนวันงาน 5-6 วัน หนุ่มสาวจะลงศาลานำดอกไม้ ประดับตกแต่งศาลาบริเวณวัดเป็นโอกาสที่หนุ่มจะได้คุยกับสาว ช่วยสาวทำดอกไม้สักกุสนานที่สุด

นี้แหละคืออีสานที่น่ารัก

เดือนห้า ทำบุญตรุษสงกรานต์ ประเพณีนี้ทำเหมือนกันภาคกลาง จะต่างกันก็ในเรื่องการละเล่นหรือการรดน้ำ สาดน้ำ สีกาอาจจะสาดพระสาดเณรได้ ไม่ถือ

พระบางรูปกลัวน้ำถึงกับวิ่งก็มี บางแห่งสาวๆตักน้ำขึ้นไปสาดพระเณรบนกุฏิก็มี แต่การเล่นสาดน้ำนี้ไม่สาดเฉพาะวันตรุษเท่านั้น ระยะไกลๆกลางเดือนห้าสาดได้ทุกวัน

บางปีเลยไปถึงปลายเดือนก็มีถ้าอากาศยังร้อนมากอยู่ นอกจากนี้ยังมีประเพณีสงฆ์น้ำพระพุทธและพระสงฆ์ด้วย คือระยะกลางเดือนห้าอากาศร้อน

สาวๆจะตักน้ำไปวัดสรงพระคือให้พระอาบและสรงพระพุทธรูปด้วย เมื่อประมาณ 30 ปีมานี้ ทุกวัดจะมีหอสงฆ์อยู่ คือถึงเทศกาลนี้ก็อัญเชิญพระพุทธรูปไปตั้งในหอ

ให้ชาวบ้านมาสรงกัน อากาศร้อนๆ เด็กๆ ก็ชอบเข้าไปเบียดกันให้หอสงฆ์อาบน้ำสรงพระ ชลิ่งดี ล้างโรคภัยได้ หอสงฆ์เป็นไม้กระดานน้ำไหลลงได้ลุนได้

เด็กก็เลยได้อาบน้ำสนุกสนานไปด้วย

เดือนหก ทำบุญวิสาขบูชา และบุญบังไฟ นอกจากนี้ก็มีพิธีรดน้ำพระพุทธสังข์ฐานเป็น ยาชา ยาครู สำเร็จและบวชลูกหลาน

เดือนเจ็ด ทำบุญติดปีติดเดือน เรียกว่าทำบุญด้วยเบ็บบ้าน ทำพิธีเลี้ยงมเหศักดิ์หลักเมือง เลี้ยงผีบ้านซึ่งเรียกว่าปู่ตา หรือตาปู่ ซึ่งเป็นผีประจำหมู่บ้าน

และเรียกผีประจำบ้านว่า "ผีตาแฮก" คือก่อนจะลงทำนาที่เข่นสรวงบูชาเจ้าที่ผืนนาเป็นการแสดงความนับถือรู้บุญคุณ

"เดือนเจ็ดแล้วจงพากันบูชาราช ผูกหมูเทพเหล่านั้นบูชาแท่นบูชา"

เดือนแปด ทำบุญเข้าพรรษา เหมือนกับภาคกลาง แต่มีความนิยมพิเศษคือชักชวนชาวบ้านให้นำซี่ผึ้งมาร่วมกันหล่อเทียน

เช่นเดียวกับธรรมเนียมหลวงมีการถวายเทียนพรรษา

"เดือนแปดได้ล้าลงมาถึง ผูกหมูสังข์คุณเข้าวัสสาจ้าย้อย"

เดือนเก้า ทำบุญข้าวประดับดิน กำหนดเอาวันแรม 14 ค่ำเดือน 9 ประชาชนหาอาหาร หมากพลู บุหรี่ ห่อด้วยใบตองไปวางตามยอดหญ้าข้าง แขนงตามกิ่งไม้ข้าง

และใส่ไว้ตามศาลเจ้าเทวาลัยบ้าง วัดอุทิศประสงค์เพื่ออุทิศให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ต่อมานิยมทำบุญตักบาตรและกรวดน้ำอุทิศกุศลตามแบบพุทธ

แต่มีผู้ใหญ่บางท่านว่าบุญประดับดินนี้ เป็นพิธีระลึกถึงคุณของแผ่นดินมนุษย์ได้อาศัยแผ่นดินอยู่และทำกิน พอถึงเดือน

9

ข้าวปลาพืชผลกำลังเจริญ ชาวบ้านจึงทำพิธีขอขอบคุณแผ่นดิน

"เดือนเก้าแล้วเป็นกลางแห่งวัสสกาล ผูกประชาขาวเมืองเล่าเตรียมกันไว้

พากันน่านยังเข้าประดับดินกินก่อน ทายกน่านให้เจ้าพระสงฆ์พร้อมหมู่ชาย"

เดือนสิบ ทำบุญเข้าสาก (สลากภัต) ทำในวันเพ็ญเดือน 10 เป็นการทำบุญให้เปรตโดยแท้ ระยะห่างจากบุญประดับดิน 15 วัน

บางท่านว่าเป็นการส่งเปรตคือเชิญมารับทานวันสิ้นเดือน

9

และเลี้ยงส่งในกลางเดือน

10

บางถิ่นเวลาทำบุญมีการจุดชื่อของตนใส่ไว้ที่และเขียนสลากใส่ลงในภาชนะบาตรด้วย เมื่อพระเณรรับสลากนั้น ก็เรียกพานยกเจ้าของไปถวาย

"ถึงเดือนสิบแล้วทายกทอดบวยบาน เบิกพลีทำทานต่อมาสองซ้ำ

เข้าสากน้ำไปให้สิ่งเฒ่าทอนทอด พากันหวังยอดแก้วนิพพานพ้นที่สูง"

เดือนสิบเอ็ด ทำบุญออกพรรษา เมื่อพระสงฆ์จำพรรษาครบ 3 เดือนแล้ว ทำพิธีปวารณา ตามวัดต่างๆ จุดประทีปโคมไฟสว่างไสว ใช้น้ำมันมะพร้าวบ้าง น้ำมันละหุ่งบ้าง

น้ำมันหมูบ้าง ใส่กระป๋องหรือกะลามะพร้าวจุดตั้งหรือแขวนตามต้นไม้ตลอดคืน บางคนก็ตัดกระดาษทำรูปสัตว์ หรือบ้านเล็กๆ จุดไฟไว้ข้างใน เป็นการประกวดฝีมือในเชิงศิลป์ในตัวอย่างสนุกสนาน รุ่งเช้าก็มีการทำบุญตักบาตรเทโว บางวัดมีการกวนข้าวทิพย์ และบางวัดก็มีการแข่งเรือด้วย

"ถึงเดือนสิบเอ็ดแล้วเป็นแนวทางป่อง เป็นช่องของพระเจ้าเคยเข้าแล้วออกมา

ถึงวิสาขมาแล้ว 3 เดือนก็เลยออก เฮียกว่าออกพรรษาปวารณากล่าวไว้อาเอได้เล้ามา"

เดือนสิบสอง ทำบุญอุทิศ (กฐินเริ่มแรก 1 คำ เดือน 11 ถึงกลางเดือน 12) มีการจุดพลุดะไลประทศด้วย ส่วนวัดโตอยู่ริมแม่น้ำก็มีการแข่งเรือกัน เรียกว่า "ช่วงเฮือ" เพื่อบูชาอุสุภยานาค

15 ตะกั่ว

รำลึกถึงพญาฟ้างุ่มที่นำพระไตรปิฎกขึ้นมาจากเมืองอินทปัตถะ

(

เขมร)

"ในเดือนนี้เพิ่นว่าให้ลงทอดพวยเฮือ ช่วงกันบูชาผู้นาโคนาเคนาในพื้น"

บางแห่งทำบุญทอดผาสาฟเผ้ง (ปราสาทผึ้ง) หลังจากทอดกฐินแล้ว ละบางบ้านทำบุญถวายดอกฝ้ายเพื่อทำผ้าห่มถวายพระ

คลองสิบสี่

คลอง (ครรลอง) คือแบบแผนหรือแนวทางดำเนินชีวิตคล้ายๆ กับคำฝรั่งหนึ่งว่า "Way of life" แต่คลองในที่นี้มุ่งไปทางศีลธรรมประเพณีที่ถูกฝึกมากกว่าด้านอาชีพ เห็นจะตรงกับภาคกลางว่า ทำนองคลองธรรม นั่นเอง แต่ชาวอีสานออกเสียงคลองเป็นคองไม่มีกล้ำ เช่นว่าถ้าทำไม่ถูกผู้ใหญ่ท่านจะเตือนว่า

"

เฮ็ดบ่แม่นคอง" หรือว่า "เฮ็ดให้ถื่อฮึดถื่อคอง" เป็นต้นฉบับของท่านเจ้าพระอริยานุวัตร มีคำฮิตนำหน้าด้วย คือ

1. ฮิตเจ้าคลองขุน เป็นหลักสำหรับผู้ปกครองในสมัยโบราณ ขุนก็คือเจ้าเมือง เช่น ขุนเบญจ ขุนลอ ขุนทิง เป็นต้น (ภาคกลางก็มีเช่นพ่อขุนรามคำแหง)
2. ฮิตท้าวคลองเพี้ย (เจ้าปกครองขุน)
3. ฮิตไพร่คองนาย (ไพร่ปฏิบัติต่อนาย)
4. ฮิตบ้านคองเมือง (ประเพณีของบ้านเมือง)
5. ฮิตปู่คองย่า
6. ฮิตตาคองยาย
7. ฮิตพ่อคองแม่ (พรหมวิหารธรรม)
8. ฮิตไก่อคองเขย (หลักปฏิบัติของลูกสะใภ้ลูกเขย)
9. ฮิตปากคองลูง
10. ฮิตลูกคองหลาน
11. ฮิตเถ้าคองแก (ธรรมของผู้ชายที่มีต่อเด็ก)
12. ฮิตปีคองเดือน (คือฮิตสิบสองนั่นเอง)
13. ฮิตไฮคองนา
14. ฮิตวัดคองสงฆ์